

UNIVERSITAT DE BARCELONA

**DEPARTAMENT DE TEORIA I HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ
FACULTAT DE PEDAGOGIA**

Programa de Doctorat Psicologia. Universitat de Girona
Bienni 96-98

**LA PARTICIPACIÓ SOCIAL DE LA INFÀNCIA A LA CIUTAT:
ESTUDI SOBRE L'EXPERIÈNCIA DE L'AJUNTAMENT
DE SANT FELIU DE LLOBREGAT**

Tesi doctoral presentada per:

Anna Novella Cámara

Directors de tesi:

Josep M. Puig Rovira

Jaume Trilla Bernet

Barcelona, setembre 2005

CAPÍTOL 5

REFLEXIÓ FINAL I CONCLUSIONS

En el moment de tancar aquest treball, encara que sigui formalment, ens trobem davant la Declaració del Consell d'Europa de l'any 2005, l'Any Europeu de la Ciutadania mitjançant l'Educació que, com sintetitza Bolívar (2005)¹⁷³, considera que, per promoure la participació activa en tots els àmbits de la vida social, l'Educació per a la Ciutadania Democràtica (EPC) és un element essencial. Aquesta Educació, en el marc del Consell d'Europa, és definida com el "*conjunt de pràctiques i activitats dissenyades per ajudar a totes les persones, infants, joves i adults a participar activament en la vida democràtica, acceptant i practicant els seus drets i les seves responsabilitats en la societat*".

L'origen del debat sobre l'Educació per a la Ciutadania Democràtica, que s'ha traslladat a la Llei orgànica d'educació (LOE) i que no entrarem a analitzar, està en el fet de qüestionar-se com l'educació pot contribuir a formar ciutadans més competents cívicament i més compromesos, mitjançant la participació, en les responsabilitats col·lectives. El treball que hem desenvolupat a la ciutat de Sant Feliu i que fonamenta aquest treball de tesi no pretenia donar una resposta única a aquest repte, però, sens dubte, ha sorgit de l'interès d'apuntar eines i experiència en aquesta línia.

Tal com suggereix Rebollo (2002)¹⁷⁴, aquest treball sobre la participació infantil, per veure com encaminar-la, no s'ha centrat a mirar els discursos, sinó que més aviat s'ha fonamentat en les pràctiques.

L'objectiu d'aquesta investigació era *desenvolupar un model d'intervenció per transformar i millorar la participació social dels infants a la seva ciutat en el marc d'un projecte a l'escola i l'exercici de la ciutadania en el si d'un òrgan de participació infantil impulsat per l'Ajuntament*. En el procés generat, considerem que aquest objectiu que ens vam proposar s'ha assolit, mitjançant l'evolució i la consolidació dels dos projectes que, des del Programa d'Infància, es van generar i que hem descrit en els capítols corresponents. La proposta de model d'intervenció s'ha descrit en el procés del seu desenvolupament, però els apartats que recullen la proposta definitiva corresponen a dos apartats en concret: 3.3 *Consolidació del projecte* i 4.2 *Evolució i consolidació del projecte: principis, acció i estratègies per a la participació (2000-2004)*.

¹⁷³ Bolívar, (2005). La ciudadanía a través de la educación. *Seminari "2005. Año Europeo de la Ciudadanía a través de la Educación"*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia. [<http://www.educacionciudadania.mec.es/documentos/bolivar3.pdf>]

¹⁷⁴ Rebollo, O. (2002). La participación Ciudadana no se improvisa: Bases político-metodológicas para la Participación. Ponència presentada en les *Terceras Jornadas de Participación Ciudadana. Ciudad de Alicante*.

Després d'haver presentat la part teòrica i d'investigació, voldriem ressaltar els elements més significatius i rellevants que han anat sorgint en el procés d'aquest treball, i que han configurat la proposta de model d'intervenció desenvolupada en el marc de l'experiència de la ciutat de Sant Feliu de Llobregat.

En aquestes pàgines finals, tractarem de perfilar els principis i processos validats en aquest treball d'investigació, explicarem les aportacions i les reflexions que a la llum de l'experiència investigadora i professional podrien orientar actualment la promoció de la participació social dels infants a la ciutat i apuntarem nous reptes i possibles línies d'investigació que ha obert aquest treball.

5.1 PRINCIPIS I PROCESSOS VALIDATS EN AQUESTA EXPERIÈNCIA INVESTIGADORA

La promoció de la participació infantil a la ciutat no està garantida simplement amb la introducció de projectes a partir d'una proposta d'activitats i accions organitzades per dur-les a terme a l'escola i a la ciutat, sinó que suposa alguna cosa més. Suposa principalment una redefinició de la figura de l'infant i de la seva participació en l'espai i en el temps. Aquesta transformació comporta un canvi en l'àmbit de la percepció i de l'acció que es concretarà en diferents nivells de participació.

La participació es basa més en les pràctiques que en els continguts, encara que aquests també tenen un paper important en el seu desenvolupament. Dit d'una altra manera, desenvolupar un projecte amb quatre sessions de treball a l'escola relacionades amb la participació i assistir a un òrgan com el Consell d'Infants no és garantia de promoció de la participació dels nens i les nenes. El que garanteix la promoció de la participació és exercir-la; prendre part en situacions reals on els infants, participant, troben reptes i desafiaments que els impulsen a anar més enllà de les seves capacitats actuals.

El que resulta imprescindible, doncs, és que la preparació de les condicions de les experiències participatives en què els infants s'impliquin siguin d'un tipus i d'una complexitat que els suposin una nova situació participativa en què comprometre's i buscar una resposta. Cal buscar situacions que els impulsin a desenvolupar competències i eines de ciutadans experts en l'anàlisi de l'entorn que els envolta i a identificar les debilitats de la ciutat perquè aquesta sigui més propera a tots i totes. També suposa promoure en tots els agents implicats un grau d'entusiasme perquè s'impliquin en aquestes situacions i rebre ajudes pertinents per poder fer front als reptes de forma autònoma i autosuficient.

Aquest plantejament pressuposa que, per promoure la participació dels infants, és necessari definir pràctiques educatives organitzades i ritualitzades, perquè els infants intervinguin com a protagonistes de processos participatius cada vegada més complexos. Aquestes pràctiques que formen "en", "per a" i "des de" la participació impliquen un combinat d'estratègies socioafectives, de deliberació i d'actuació.

L'infant que està immers en pràctiques participatives se sent reconegut com a ciutadà i des d'aquí construeix el seu paper. Hi ha com un sistema de retroalimentació que fa que els infants es reconeguin com a ciutadans amb drets i deures. La construcció del paper de ciutadà, d'acord amb Cortina (1999), suposa un doble joc per als infants a la ciutat. Primer, perquè se sentin ciutadans, la ciutat els ha de fer sentir ciutadans; i segon, l'infant ha de participar en la ciutat. En el marc de Sant Feliu aquests dos nivells del joc són presents.

En relació amb això, hi ha hagut una transformació per part dels regidors i tècnics, i fins i tot d'algun altre sector de la ciutadania, que han incorporat els infants en l'organització de la ciutat. En efecte, la participació infantil es té en compte i s'incorpora en alguns dels processos de presa de decisions. Per una altra banda, òbviament, aquesta consideració és percebuda i experimentada pels infants, fet que els provoca una identificació del paper i un sentiment de pertinença a un projecte col·lectiu. No hi hauria promoció de la participació si la ciutat i els seus agents principals adoptessin un paper passiu que fes de la ciutat i dels diferents escenaris on transcorre la participació infantil escenaris buits d'estimulació i d'impuls per a la implicació dels infants en els temes que els afecten.

Una proposta d'intervenció ha de tenir una referència sobre la participació dels infants desitjable (conceptes, procediments i valors), és a dir, sobre el conjunt d'elements considerats convenients per al procés d'implicació en una proposta participativa, i ha d'acceptar i respectar, al mateix temps, la possibilitat de reformulacions i resignificats diversos. És en aquest sentit que podem afirmar que l'element principal resultant del procés d'investigació en l'acció ha estat reconèixer i mostrar que el procés de participació, que es planifica per promoure la participació infantil, ha d'estar obert a ser transformat en el procés de l'acció dels infants. Els tutors, els monitors i els diferents dinamitzadors del projecte han de preparar l'escenari per participar, però aquest passarà per un procés de redefinició per part del grup d'infants; de manera que la proposta pensada i dissenyada per l'adult passa a ser propietat dels infants. Aquesta forma de dissenyar i redissenyar els projectes per a la participació es converteix en un qüestionament i una redefinició permanent de la tasca per part dels agents implicats, i quan ens referim a agents estem parlant principalment dels infants. Les activitats i accions han d'organitzar-se, i així es va fer respecte dels problemes, els centres d'interès i els projectes de treball seleccionats per als infants i amb els infants. Aquest fet garanteix que els projectes responguin a interessos propers, als quals es fa front de forma

cooperativa, i on tots i totes miren per al bé col·lectiu que suposa comprometre's en la construcció d'una ciutat a l'altura de tota la ciutadania.

La proposta de participació infantil a la ciutat, procedent de l'experiència de la ciutat de Fano promoguda per Tonucci, va actuar com un potent element referencial que va permetre prendre decisions fonamentals per orientar la construcció de significats, que progressivament també es van anar enriquint des de la reflexió en l'acció i sobre l'acció dels diferents agents implicats i des de l'experiència acumulada en les diferents edicions dels projecte. El punt de partida s'ha anat transformant cap un concepte d'infant ciutadà que pren part en les decisions que l'afecten i que actua en relació amb aquells aspectes de la ciutat que considera que s'haurien de millorar. La implicació de l'infant en els processos de reflexió sobre la seva participació com a membre d'un òrgan compromès per aportar opinions, crítiques i propostes de millora suposa actuar com a ciutadà.

La construcció de la participació com a dret, valor i forma de fer coses conjuntament i com a principi que orienta la convivència entre els col·lectius té dues fases: la primera fa referència al procés de socialització en companyia dels altres i la segona té a veure amb el procés intrapersonal que se segueix per incorporar els elements i les eines que es van configurant des de l'experiència participativa compartida. Aquestes dues fases es donen en plans diferents de l'activitat, però s'articulen dins del mateix procés. La reflexió sobre la participació suposa un exercici de reorganització de significats i comportaments.

Construir un projecte per afavorir la participació infantil des del Programa d'Infància de l'Ajuntament amb un plantejament deliberatiu i coparticipat trenca amb la forma de fer des de fora i de forma impositiva, i ofereix la possibilitat a aquells que ho desitgin d'implicar-se de forma més o menys activa en el procés de transformació. Aquesta possibilitat permet, sobretot als professionals, l'oportunitat de replantejar-se altres formes de relacionar-se i de dinamitzar la participació dels infants. La implicació dels agents en l'anàlisi de la proposta, el canvi i la innovació els permet, després, identificar les debilitats i fortaleces de la proposta. També els aporta la possibilitat d'aprendre com fer el procés d'innovació d'una pràctica educativa de manera col·laborativa, processual, deliberativa i constructiva.

En desenvolupar cada nova edició del projecte, es reactiva el procés de reflexió en l'acció i sobre l'acció, generant les estructures participatives dels agents implicats. És així com aquests han anat assumint el seu protagonisme real progressivament en els diferents espais de deliberació i acció i com s'han sentit competents per aportar elements per a la reflexió i la transformació de la proposta de projecte i, des d'aquí, poder reiniciar el procés.

Concebre la pràctica com a procés d'investigació-acció també suposa reconèixer l'exercici de la participació com un procediment per a la presa de decisions en processos progressius de reflexió, conscienciació i acció per al canvi i la millora del projecte. És així com, en els diferents cursos escolars, s'hi anaven implicant un nombre d'infants i de tutors, i també de monitors, diferents que aportaven elements de millora al projecte a la vegada que s'aportaven elements de millora per a la seva formació en participació. En aquest procés de retroalimentació, els participants aporten millores al projecte participant de l'acció i de la reflexió i, a la vegada, s'enduen elements i recursos per optimitzar, personalment, experiències que els ajuden a construir un model propi de promoció de la participació.

La metodologia de participació horitzontal feta servir, que va partir de les necessitats dels agents implicats i de les inquietuds de l'equip central, es va ajustar a la racionalitat i la flexibilitat de les accions en un context d'altíssima motivació per al desenvolupament d'una proposta de participació infantil a la ciutat.

El model d'acció educativa desenvolupat també ha significat per a la dinamitzadora-investigadora la potenciació de la utilització dels seus recursos de formació pedagògica per tal de poder fer front metodològicament i conceptualment a un procés de reflexió en l'acció durant els sis anys de la implementació de la iniciativa.

5.2 ORIENTACIONS PER A LA MILLORA DE LA PRÀCTICA

En termes generals, el treball realitzat ha permès constatar com la participació infantil pot ser considerada de manera efectiva un tema central no només en les Ciències de l'Educació o en el marc de les orientacions polítiques de la Comunitat Europea, sinó, principalment, en les polítiques municipals. En l'àmbit de la ciutat, fins ara considerem que eren poques les iniciatives que estudiaven amb deteniment com desenvolupar projectes concrets per promoure la participació dels infants i el seu exercici de la ciutadania.

Reflexionar sobre la pròpia pràctica i desenvolupar els projectes des d'un procés d'investigació-acció resulta vàlid i eficaç per obtenir resultats i experiències d'actuació educativa-investigativa que poden proposar-se com a procediments o pautes generals vàlids per guiar la intervenció d'altres professionals que tinguin la mateixa finalitat, la de transformar i millorar la participació dels infants a la ciutat. L'element central que s'ha de

tenir en compte és buscar els elements de la transformació i la millora en els processos, i no pas en els productes.

La continuïtat en la reflexió és l'altre procés central per afavorir la configuració del model d'intervenció, com s'ha anat mostrant en cada un dels capítols de consolidació (3.3 i 4.2). Es tracta de la continuïtat que l'equip central ha donat als projectes amb la voluntat de trobar els elements que, any rere any, reforcessin els avenços incorporant les aportacions i consideracions fetes. En aquest sentit, els espais de deliberació esdevenen àmbits de construcció i reconstrucció dels principis que orienten l'acció i que qüestionen la forma d'aprendre de l'experiència i de l'experiència participativa.

La investigació realitzada ha posat de manifest la importància de posar en relació dos contextos educatius amb els seus agents, com són l'escola i la ciutat, a l'hora de treballar per a l'objectiu comú, que és l'eix central de la formació de la ciutadania: la participació. Per assolir aquest objectiu és imprescindible tenir els compromisos polítics corresponents i desenvolupar condicions organitzatives adequades per tal d'afavorir els processos de reflexió crítica i elaborar un model d'intervenció reflexionat en l'acció i sobre l'acció. El compromís sociopolític es concreta en accions específiques perquè els agents implicats en el procés desenvolupin iniciatives coordinades per assolir un objectiu compartit. També es concreta a partir de generar actuacions determinades que impliquin els infants com a participants en la construcció del projecte col·lectiu que és la ciutat.

Malgrat que la present investigació s'ha desenvolupat en el marc del Programa d'Infància de la ciutat de Sant Feliu, podem afirmar que és possible i fiable desenvolupar intervencions d'aquestes mateixes característiques en altres ciutats. Com ja sabem, ha de tenir-se en compte que la generalització i instrumentació d'un procés d'aquest tipus ha d'adequar-se a la situació particular de cada ciutat, a l'edat dels infants a qui s'adreça i a les característiques dels contextos de participació. La situació de cada context, encara que sigui anàloga per comparació amb d'altres, té unes circumstàncies diferents i, per tant, no poden establir-se pautes d'actuació del tot comunes per a qualsevol situació i context. Amb tot, creiem que és possible traslladar, com a orientacions, el procés i els procediments utilitzats a qualsevol ajuntament que es proposi intervenir per promoure la participació de la infància.

El treball que presentem perfila els passos que cal seguir per fer del procés un camí participatiu i de negociació des d'on construir conjuntament una acció vàlida per aconseguir l'objectiu esmentat.

Les orientacions principals per portar a terme una intervenció inspirada en l'experiència aquí presentada són les següents:

- Els referents teoricopràctics del projecte han de ser i han estat redefinitos i resignificats en cada una de les edicions del projecte. Cal tenir una fonamentació sòlida que orienti la metodologia participativa de les sessions i els continguts referencials. Aquests elements del disseny del projecte a l'aula han estat continguts de deliberació amb els agents implicats i en cada un dels cicles de la investigació-acció eren reafirmats i estaven presents com una brúixola que orientava el camí de la pràctica educativa. La promoció de la participació dels infants a la ciutat en aquest projecte ha estat així: principi, contingut, metodologia de treball i valor guia.
- Els espais de deliberació i de concreció de les transformacions de la pràctica amb els agents implicats ens han permès construir a cada pas el model d'intervenció, tal com es reflecteix en el procés següent d'acció-reflexió-acció-reflexió:

INTERVENCIÓ A L'ESCOLA **INTERVENCIÓ A LA CIUTAT**

Projecte "La participació dels infants a la ciutat"
Programa d'educació en valors

Projecte "El Consell d'Infants"
Exercici de la ciutadania

Fase 1. Adaptació del projecte i reconstrucció del disseny de les sessions a l'aula	
· Reflexió de l'acció per a la transformació. · Constitució de l'equip de monitors i anàlisi conjunta de la proposta revisada.	Grup de treball deliberatiu Equip central Equip central - equip monitors
· Reconstrucció de la proposta d'intervenció.	Grup de treball deliberatiu Equip central
· Presentació i anàlisi de la proposta de sessions.	Grup treball deliberatiu Tutors 5è Equip central - monitors

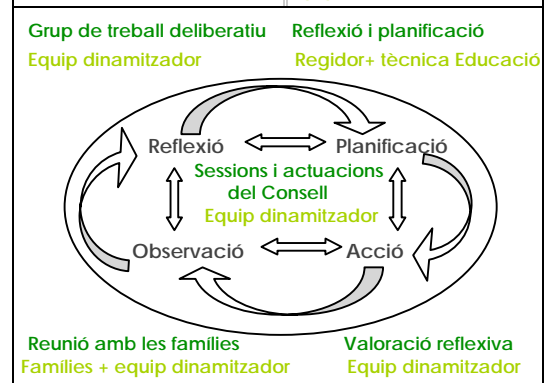
Fase 2. Intervenció a les aules i treball amb els agents implicats	
Aplicació del projecte a les aules Equip de monitors Sessió 1 Els drets dels infants Sessió 2 Com podem participar? Sessió 3 Les condicions d'un bon diàleg Sessió 4 L'elecció del representant al Consell d'Infants	Anàlisi didàctica Grup de treball deliberatiu Equip monitors - equip central Entrevista de seguiment Tutors 5è - equip central Registre d'observació Monitor Observació de la sessió 4 Equip central - monitors- tutors

Fase 3. Valoració reflexiva del projecte.	
Anàlisi d'informació: Grau de satisfacció.	Qüestionari Nens de 5è
Aspectes curriculars del projecte.	Qüestionari Tutors de 5è
Elements més significatius del projecte per a futures aplicacions.	Qüestionari + grup deliberatiu Equip central- equip monitors

Fase 1. Aproximació i definició de la proposta del Consell	
Aproximació al marc de referència de la intervenció.	Grup de treball deliberatiu Equip dinamitzador
Descripció de les principals accions desenvolupades.	Revisió de literatura Anàlisi de documents Dinamitzadora externa
Valoració de la intervenció. Negociació de significats.	Grup de treball deliberatiu Equip dinamitzador

Fase 2. Reformulació d'alguns principis per a l'acció	
Identificació de necessitats.	Grup de treball deliberatiu Equip dinamitzador
Adaptació negociada d'innovacions per a l'acció.	Sessions del Consell Equip dinamitzador + infants
Reflexió i valoració participativa.	

Fase 3 Accions del Consell i reflexió sobre l'acció	
Reformulació dels referents de l'acció.	Grup de treball deliberatiu Equip dinamitzador

- La definició dels objectius de les transformacions en el projecte ens ha portat a treballar la participació des de la pràctica, incorporant elements i dinàmiques participatives que permetessin als infants identificar els continguts inclosos en l'experiència. El projecte s'ha consolidat com un conjunt d'activitats per a la reflexió dels infants sobre la seva participació a la ciutat des d'on donar-li sentit i des d'on significar-la, analitzant el mecanisme del diàleg com a forma de fer coses amb les paraules, com a eina per a l'intercanvi i la cooperació en projectes comuns.
- La seqüència de continguts i l'aproximació practicoreflexiva que es proposa en la metodologia mena els infants a situacions de la vida quotidiana, on les eines de la comprensió, el judici, la deliberació i l'acció els permeten definir-se com a participants de la seva quotidianitat.
- La proposta d'activitats i continguts que es desenvolupa es caracteritza per potenciar la presa de consciència dels nens i les nenes dels drets que tenen com a infants, la seva visualització de les diferents formes de participació que tenen en el marc de la ciutat i com totes elles tenen una transcendència col·lectiva més enllà del que és personal, l'experimentació de les habilitats dialògiques i l'aproximació al Consell. Les diferents experiències permeten implicar-se en accions concretes, des d'on fer la connexió dels continguts, procediments i valors participatius a la ciutat.
- L'experiència del valor que té ser escoltat i adonar-se que la pròpia opinió vol ser tinguda en compte per gestionar i definir la ciutat i aquelles decisions que afecten directament els infants resulta una experiència educativa cabdal per esdevenir ciutadà.
- La intervenció a l'aula del projecte "La participació dels infants a la ciutat" no finalitza amb les sessions, sinó que hi ha una continuïtat amb les activitats que desenvolupa el representant del Consell i amb la presència d'aquest en diferents actes de la vida de la ciutat. De la mateixa manera, el projecte "El Consell d'Infants" no finalitza amb el treball dels 22 representants, sinó que suposa la generació d'accions que impliquin més infants i que promoguin la participació més enllà del mateix Consell.

L'impuls de la participació dels infants a la ciutat mitjançant el projecte a les escoles i el del Consell d'Infants és una experiència educativa que posa en joc sentiments i dinamismes difícils de promoure mitjançant altres tipus d'activitats. La implicació personal genera un alt impacte en qui participa, provocant sentiments d'afecte, solidaritat i empatia envers la ciutat i el dret dels infants a participar. Les accions autèntiques conjuntes generen actituds de compromís i responsabilitat que conviden a una participació cada vegada més competent i autònoma.

5.3 POSSIBLES LÍNIES DE TREBALL I INVESTIGACIÓ

En el procés de la investigació, han sorgit alguns reptes que considerem que caldria donar-los-hi continuïtat. Els temes que proposem són:

- L'anàlisi del desenvolupament de competències participatives en els infants, molt especialment quant a les capacitats i habilitats que desenvolupen en el seu procés d'aprenentatge significatiu de la participació en el si de la ciutat. Els referents que utilitzen per a la seva implicació en altres experiències participatives. La valoració que fan sobre l'experiència del Consell d'Infants.
- L'evolució i construcció del concepte d'infant com a ciutadà actiu i implicat en el projecte de ciutat entre els tècnics i polítics. Una aproximació a les transformacions que s'han donat en la gestió de la ciutat a partir de la implicació dels infants.
- L'estudi del funcionament i les dinàmiques generades pels diferents ajuntaments que, mitjançant l'òrgan del Consell i/o altres pràctiques, han promogut la participació dels infants a la ciutat.

En aquest capítol final hem destacat aquelles qüestions que s'han considerat més rellevants i de major projecció, apuntant possibles referències per a la pràctica professional per a dinamitzadors i tècnics que tenen la finalitat de promoure la participació dels infants a la ciutat.

En el moment de tancar aquest treball sorgeix la sensació que més que arribar al final, es tracta d'una pausa per tornar a començar a partir de tot allò resituat i redefinit en relació amb l'experiència de la ciutat de Sant Feliu i amb la participació infantil en general. De fet, ens tornem a trobar novament en la reflexió de la pràctica educativa i la planificació de l'acció, la seva execució i la seva revisió. Ens agradaria que aquesta experiència que hem analitzat i descrit fos una eina de reflexió per a aquells agents educatius que estan interessats a promoure la participació infantil.

